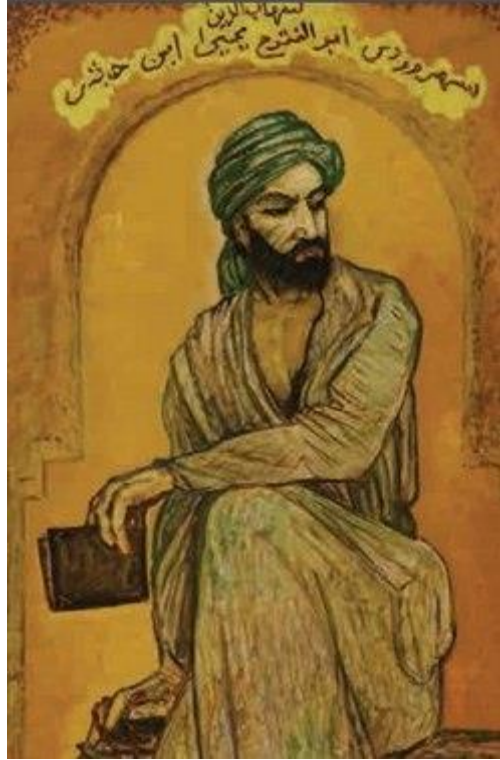

DAHİ ALİMLƏRİ TANIYAQ

Şihabəddin Yəhya SÜHRƏVƏRDİ

1154-cü ildə Marağa şəhərində doğulmuş Azərbaycan filosofu, işraqilik fəlsəfəsinin banisidir. Onun orta əsrlərdə Şərq ölkələrində geniş yayılmış sehrkarlıq, gözbağlayıcılıq, magiya ilə məşğul olduğunu söyləyirlər, bu haqda bir neçə hekayət mövcuddur. Tələbəsi Şəmsəddin Şəhrəzuri yazırdı: “O, kəramətlər və möcüzələr sahibi idi.” İşraqi filosofdakı qeyri-adi keyfiyyətlər öz şagirdi tərəfindən sufi hallarına müncər edilir. Filosof müsəlman hüquqşünaslarının ciddi tələblərinə görə, Misir, Yəmən və Suriyanın hökmdarı Səlahəddin Əyyubinin (1169-1193) əmri ilə 1191-ci ildə 37 yaşında öldürülüb.

Belə ki, həbsxanaya düşəndən bəri bir hadisənin ağrı-acısı onun yaddaşında qara tikana dönüb beynini dəlirdi: Həmin gün Əyyubi filosoflardan ibarət məclis təşkil edir və orada fəlsəfi-dini mübahisələr başlayır. Sührəvərdi məclisdə özünün yüksək biliyi ilə hamını mat qoyur. Əyyubinin həmin məclisdən sonra ona olan hörməti daha da artır. Bəziləri bu qərribə alimin tezliklə vəzir olacağından çəkinib özlərinin çox yaxşı bildiyi bir iş - saray xəyanətinə əl atır. Hakim Əyyubinin atası Sultan Səlahəddinə məktubla bildirirlər ki, Hələbdə bir alim sənin oğlunu yoldan çıxarır, ona küfr elmləri öyrədir. Şihabəddin Yəhyanın da faciəsi həmin məktubdan sonra başlayır. Atasının iradəsinə qarşı çıxma bilməyən Zahir Əyyubi onu həbs etdirir. O gündən bu günə çətin şərtlər altında gün keçirən filosof indi həbsxana küncündə məhv ola-ola özünü günahlandırır.

Acı sonluq

Misir, Yəmən və Suriyanın hakimi olan Sultan Səlahəddin Əyyubi ömrünün son illərində, bəlkə də, ən böyük günahına əl atır - dövrün nəhəng filosoflarından birinin zindanda aclıqdan ölməsinə səbəb olur. Sührəvərdinin həyat və yaradıcılığını Azərbaycanda ilk dəfə geniş miqyasda araşdıran alim, professor Zakir Məmmədovun filosofa həsr etdiyi monoqrafiyasında orta əsr mənbələrindən birinə istinadən, həbsin tarixi haqqında maraqlı faktlar qeyd olunur:

“Yaqut Həməvi yazır: Şihabəddin Sührəvərdi öz məntiqi mühakimələri ilə alimlərə qalib gəldi. Fəziləti Məlik Zahirə bəyan oldu. Hakim onu özünə yaxınlaşdırdı, qəbul etdi, başqalarından fərqləndirdi. Rəqiblərinin Şihabəddin Sührəvərdiyə qarşı qeyzi artdı, onu dinsizlikdə və zındıqlıqda ittiham etdilər”. İbn Xəllikan da bu faktı təsdiq edərək yazır: “O, əqidə pozğunluğu və dinsizlik üstündə ittiham olunmuşdu. Onun haqqında deyilmişdi ki, şəriət qanunlarına zidd gedib”.

Mütəfəkkirin bu qədər nüfuz qazanması onun düşmənlərinin hiddətinin daha da artmasına və edamının tələb edilməsinə səbəb oldu. Fəqihlər Məlik əz-Zahirdən onun edamını tələb etdilər. Hakim razı olmadı, atası Səlahəddinə üz tutdular. Onun “küfr”lərini təsdiq edən hökmlər hazırlayıb Dəməşqə, Məlik Nasir Səlahəddinə göndərdilər. Dedilər, əgər bu gənc sağ qalarsa, Məlik Zahirin etiqadını korlayar. Eləcə də, o, azad edilərsə, ölkədə istənilən vilayəti korlayar. Səlahəddin Əyyubi Hələbə, Qazi Fazilin xətti ilə Şihabəddin Sührəvərdi haqqında oğlu Zahirə məktub göndərdi. Orada

deyilirdi: “Bu Sührəvərdinin öldürülməsi labüddür. Onu heç vəchlə azad buraxmaq və salamat saxlamaq olmaz”.

Amma Məlik Zahir filosofu öldürmədi. Bundan sonra Səlahəddin bir daha ona yazıb, Şihabəddin Sührəvərdinin edamını əmr etdi, filosofu öldürməsə, Hələbi onun əlindən alacağını bildirdi. Bu xəbər Sührəvərdiyə çatdıqda hakim əz-Zahirdən həbs edilib, ölənə qədər ona yemək-içmək verilməməsini xahiş etdi.

Qeydlərdən də görüldüyü kimi, Məlik Zahir alimə, elmə və hikmətə hörmət naminə onu edam etdirmir. Lakin məhbəsdə yeməyi kəsilən Şihabəddin Sührəvərdi tamamilə nəzarətsiz qalır. Günlərlə onu yoluxan olmur. Cəmi 37 yaşında əzab içində dünyasını dəyişən filosofun ölümü Şərq dünyasında ən əzablı alim qətli kimi tarixə düşür. Ona görə də əksər mənbələrdə Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi “öldürülmüş filosof” kimi də tanınır. Baxmayaraq ki, orta əsrlər Şərqi üçün hər hansı azadfikirli alim və şairin ölümü az qala adi bir hal sayılırdı. Elm və irfan sahibləri, mütəfəkkirlərin edamı Şərqdə ənənəvi hal olsa da, yalnız qaranlıq məhbəsdə acından ölən Sührəvərdi “öldürülmüş filosof” adı ilə tanındı. 1191-ci ildə vəfat edən Sührəvərdi Hələbdə dəfn olundu. Onu az qala peyğəmbər səviyyəsində qəbul edən tələbələrindən biri filosofun qəbrinin üzərində bu sözləri yazır:

***“Bu qəbrin sahibi gizli bir inci
Tanrı cilalayıb vermişdi şərəf.
Onun qiymətini bilmədi zaman,
Onu zənn eylədi adi bir sədəf”.***

Sührəvərdi isə həbs olunduğu zaman tələbələrinə öz vəsiyyətini yazıb çatdırıb bilmişdi. Həmin vəsiyyətdə alimi bütün Şərqdə, bəlkə də, bütün dünyada tanıdan, onu orijinal düşüncə sahibi kimi elm aləminə təqdim edən işraqilik nəzəriyyəsinin nişanələri var.

Bu nəzəriyyə barədə az sonra danışacağıq. Hələlik isə onun işraqiliyin şifrləri ilə zəngin olan və insanları düzgün yaşama səsləyən vəsiyyətinə nəzər salaq. Bu vəsiyyətdə o, artıq öz ölümünü görürdü və onu ölən bir insanın son sözləri kimi yazmışdı: “Qəfəsim dünya olan bir quş idim. Uçaraq oranı boş qoyuram. Gedəcəyim yerdə Allahı görəcəyəm və sizə oradan gizli xəbərlər söyləyəcəyəm. Siz də ruhlarınızı bədənlərinizdən ayırın. O zaman sizə görünəcək həqiqətlərin şahidi olacaqsınız. Bir gün can verən zaman heç nədən qorxmayın. Bunu azadlığın özü bilin. Bütün insanların ruhlarının mayası birdi. Onların hamısı eyni Işığın övladlarıdır.

Odur ki, mən də özümü sizdə görürəm. Siz də özünüzü başqa insanlarda görün. Başqa insanları da özünüz bilin”.

İşraqilik - bütün uğurların və faciələrin səbəbkarı

Sührəvərdi haqqında sağlığında da, öləndən sonra da hər zaman heyrət doğuracaq əhvalatlar dildən-dilə dolaşmış. Rəvayətə görə, o, gəncliyində aid olduğu sufi təriqətinin dərvişləri ilə gizli bir guşəyə gedər, Xızır peyğəmbərlə görüşmüş. Amma sonradan onu aşağılamaqdan, alimlik nüfuzunu təhqir etməkdən ötrü sehlə məşğul olan cadugər kimi qələmə verildilər.

Sührəvərdi öz nitqlərində və yazılarında Allahın dərğahına yüksəldiyini, Nur əl-Ənvərdən işıq payı aldığı iddia edərək ehkamların xaricinə çıxmaq haqqına sahib olduğunu düşünürdü. Onun sufi-panteist nəzəriyyəsindən qidalanan işraqilik təliminin kökündə də bu məntiq dayanırdı. İşraqilik çox keçmir ki, bütün yaxın coğrafiyada məşhurluq qazanır. Sührəvərdinin gələcəkdə üzləşəcəyi bütün uğur və faciələrinin əsas səbəbkarı da elə bu təlim olur. Yazının əvvəlində bir neçə dəfə qeyd etdiyimiz aclıq cəzasına da işraqiliyin batini mənalarnı anlamayan mollalar tərəfindən uğrayır.

İşraqilik qədim yunan, fars və təsəvvüf fəlsəfəsini özündə birləşdirən təlimdir. Yunan filosofu Platiniusun daha çox önəm verdiyi emanasiya nəzəriyyəsi işraqiliyin özəyini təşkil edir. Bu təlimdə bütün bəşəriyyət, canlılar Vahiddən – küll halında olan İşıqdan ayrılan zərrələr şəklində təsəvvür edilir. Zərrələr mənbəyinə yaxın olduqca daha da parlaqlaşır, ondan ayrıldıqca isə tədricən sönür və qaranlığa keçir.

İşraqi təlimində bütün zərrələr Vahidə tərəf yönəlir, onunla qovuşmağa can atır. Hər insan öz içində o zərrəni daşıyır. Əslində insan ruhu elə həmin zərrənin özüdür və o hər zaman Günəşə doğru can atır. Ona görə də bu dünyada Günəşdən ayrı olduğu üçün özünü əsarətdə hiss edir. Zərrə öz Küllünə qovuşanda əbədi səadət qazanır.

İşraqiliyin bütün prinsipləri Sührəvərdinin “İşıq haqqında”, “İşraq hikməti” və “İşığa dair traktat” əsərlərində verilib. Onun fikrincə, bütün mövcudiyət öz başlanğıcını vacib varlıqdan, yaxud da İşıqlar işığından alıb. Burada sufizmin “vəhdəti-vücut”, yunan fəlsəfi məktəbinin emanasiya, fars mədəniyyətinin isə zərdüştlük nəzəriyyələri birləşir. İşraqilik həm də bununla türk, fars, ərəb və yunan düşüncə tərzini birləşdirməklə, dünyanı eyni təfəkkür altına cəm etməyi düşünürdü.

Onun “İşıq heykəlləri”, “Filosofların görüşləri”, “Eşqin həqiqəti, yaxud aşıqların munisi”, “İşıqnamə”, “Ürəklər bağı”, “İşraq fəlsəfəsi”, “Cəbrayıl qanadının sirri” kimi fəlsəfi məzmunlu əsərləri bu gün də tam olaraq araşdırılmayıb. Halbuki Sührəvərdi bu əsərlərində fəlsəfə tarixində bir neçə ilkin əsasını qoyub. Məsələn, o, ilk dəfə olaraq, “İşraq fəlsəfəsi” kitabında İşıqlar işığının sayəsində Vahiddən qopan vücutların mücərrəd işıq olması haqqında müddəa irəli sürür. O, İşıqlar işığından mücərrəd işıq qopduğunu sübut edən müddəa üzərində geniş dayanır. Xalq dilində desək, onun işıq adlandırdığı insanlar maddi deyil, mücərrəddir. Cisim olaraq maddi varlıq kimi bilinən insan özündə mücərrəd ruhu gəzdirir. Sührəvərdi təlimində insan həm də Günəş şüasına bənzədilir. Çünki Günəş şüaları ondan ayrılıb Yer səthinə doğru gəlsə də, yenə də ona qayıdır.

İrsi

Şihabəddin Sührəvərdinin əsərlərinin və onlara yazılmış şərhlərin, haşiyələrin əlyazma nüsxələri dünyanın bir sıra fondlarında və kitabxanalarında saxlanılır. Qeydə alınmış əlli iki əsərdən on üçü peripatetizm, on beşi sufizm, səkkizi işraqilik və on altısı müxtəlif mövzular üzrə qruplaşdırılıb. Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin zəngin irsi 12-ci əsrdən etibarən ərəb, fars, qismən də türk dillərində müsəlman Şərqi xalqlarının fəlsəfəsi tarixində özünə möhkəm yer tutub. Onun əsərlərinin orta əsrlərdə köçürülmüş əlyazma nüsxələri hazırda dünyanın müxtəlif şəhərlərində, Dəməşq, Sankt Peterburq, Tehran, Bağdad, Qahirə, İskəndəriyyə, İstanbul, Paris, London kitabxanalarında saxlanılır. Onun irsinin yayılmasında görkəmli fransız şərqşünası A.Korbinin hazırladığı üç cildlik toplusunun əhəmiyyəti misilsizdir. Birinci məcmuə İstanbulda 1945-ci ildə buraxılıb, bura peripatetizmə dair əsərlərin metafizika hissələri toplanıb. 1952-ci ildə Tehrandə çıxmış ikinci məcmuədə “İşraq fəlsəfəsi”, “Filosofların görüşləri”, “Qərb qürbəti” əsərləri verilib. 1970-ci ildə Tehrandə buraxılmış məcmuədə filosofun on dörd traktatı toplanıb. Onun “Aşıqların munisi” əsəri O.Spis tərəfindən 1934-cü ildə Ştutqartda və Dehlidə, “Quş haqqında traktat”ı 1935-ci ildə O.Spis və Xatak tərəfindən Ştutqartda çap edilib və s. Fon Den Berc “İşıq heykəlləri” traktatını holland dilində 1916-cı ildə nəşr etmişdir. Peripatetizmə dair “Filosofların görüşləri” traktatı ortodoksal İslam ideoloqlarının Şərq peripatetiklərinə qarşı güclü hücumu başladığı bir dövrə təsadüf edir. Burda müəllif aristotelçi filosoflara haqq qazandıraraq onların müddəalarının təhrifinə və rəasional fikirlərinin bidət kimi qələmə verilməsi cəhdinə qarşı çıxır.

Varlıq təlimi

Onun işraqilik fəlsəfəsində “varlıq” və “yoxluq” anlayışları “ışıq” və “qaranlıq” anlayışları ilə ifadə olunur. Şihabəddin Sührəvərdi Vacib Varlıq haqqında irəli sürülən bəzi müddəaları müəyyən mənada İşıqlar İşığına aid edir: “İşıqlar işığı bütün mövcud şeylərin varlığının səbəbidir.” Mövcudatın mənbəyi İşıqlar işığı timsalında götürüldükdə emanasiya nəzəriyyəsinin şərhə sadələşir, zira, işıq mövcuddursa, şüalanmalıdır. İşraqilik fəlsəfəsilə tanışlıqdan sonra yəqin etmək olur ki, babəkilik hərəkatının ideologiyasında mühüm anlayışı ifadə edən xürrə termini də İşıqlar işığından çıxan mücərrəd işığa mütəbiq bir mənə daşıyır. Ş.Sührəvərdi məcusiliklə, zərdüştiliklə bilavasitə bağlı xürrə sözünü “mənəvi işıq” mənasında işlətməmişdir.

İdrak nəzəriyyəsi

Ş.Sührəvərdi mütləq biliyin mənbəyini maddi aləmdən kənarında axtarırdı. Onun fikrincə, “İşraq fəlsəfəsi” kitabını intuisiyanın köməyi ilə dərinlən anlamaq mümkündür. İşraqilik fəlsəfəsinə görə, hissi və əqli idrak vasitəsilə maddi aləmin şeyləri və hadisələri haqqında müəyyən bilik əldə edilir, intuitiv idrak isə insana işıqlar aləminin sirlərini açır, mütləq həqiqəti aşkar edir.

Bu gün Avropa şərqşünaslarının öyrənməyə can atdıqları Şərq filosofları içində Şihabəddin Sührəvərdinin də adı var. Onlar XX əsrdə inkişaf edən fizika elmində işraqiliyin elementlərini aşkarlayıblar. Məlum olub ki, Avropanın bəzi fizikləri özləri də bilmədən işraqiliyi təkrarlayan elmi-nəzəri müddəalar irəli sürüblər. Azərbaycanda isə çox az alim tərəfindən tədqiq edilən Sührəvərdinin həyatı və irsi bu gün də sirr olaraq qalır. Təkcə mərhum professor Zakir Məmmədov bu böyük filosofun həyat və yaradıcılığını araşdırdı, ömrünü Sührəvərdi və Bəhmənyar kimi alimlərə həsr etdi.